

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСОБИ

PECULIARITIES OF VICTIMOLOGY CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMES VICTIMS AGAINST A PERSON

Старко О.Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено проблемі віктимологічної характеристики насильницьких злочинів проти особи. Зокрема, досліджується питання про особливості віктимологічної характеристики жертв найпоширеніших і найнебезпечніших насильницьких злочинів проти особи – умисних вбивств, умисних тілесних ушкоджень і зґвалтувань.

Розглянуто особливості структури жертви цих злочинних посягань: соціально-демографічні якості особи потерпілих, їх соціально-рольову та морально-психологічну характеристику. Досліджено питання щодо характеру та особливостей поведінки жертви до вчинення злочину, особливостей її зв'язків зі злочинцем.

Акцентовується увага на важливості дослідження питання про визначення ролі жертви насильницьких злочинів проти особи у створенні криміногенної ситуації. Вказано, що поведінка жертв умисних вбивств, умисних тілесних ушкоджень часто є провокуючою та такою, що впливає на зародження у злочинця умислу на вчинення насильства.

Зґвалтування у віктимологічному плані є специфічним злочином, оскільки поведінка потерпілого здебільшого має вирішальне значення у механізмі вчинення цього злочину. Використовуючи розроблену віктимологами класифікацію поведінки жертв насильницьких злочинів, які вчиняються на сімейно-побутовій основі (позитивну, негативну та нейтральну), наводяться приклади з матеріалів судово-слідчої практики.

Встановлено, що більшість потерпілих від умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень – це чоловіки, від зґвалтувань – жінки. Більшість потерпілих – це особи молодого та середнього віку, неповнолітні становлять третину від усіх жертв зґвалтувань. Близько половини жертв умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень на момент вчинення посягання перебували в стані алкогольного сп'яніння, 93% жертв зґвалтування розпивали алкогольні напої разом із зґвалтівником.

У статті наводяться окремі дані щодо кількісних та якісних показників умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, інших видів умисних тілесних ушкоджень, зґвалтувань згідно офіційних (Офісу Генерального прокурора України) статистичних даних за період з 2013 по 2019 рік.

Ключові слова: насильницька злочинність, жертва злочину, поведінка потерпілого, умисні вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування.

The article is devoted to the problem of victimology characteristics of violent crimes against a person. The question of the peculiarities of the victimology characteristics of the victims of the most common and most dangerous violent crimes against a person is investigated: willful killings, intended bodily harms and rapes.

The peculiarities of the structure of the victim of these criminal offences are considered: social and demographic qualities of the victims, their social role and moral psychological characteristics. The question of the nature and peculiarities of the victim's behavior before committing the crime, the peculiarities of its connections with the offender has been studied.

The author focuses on the importance of investigation the issue of the determining the role of victim in violent crimes against a person in creating of criminogenic situation. It is noted that the behavior of victims of willful killings, intended bodily harm is often provocative and affects the origin of the perpetrator's intent to commit violence.

Rape in victimological terms is a specific crime, because the victim's behavior mainly is crucial in the mechanism of committing this crime. Using the classification of behavior of victims of violent crimes committed on a domestic basis (positive, negative and neutral) developed by victimologists, examples are given from the materials of experimental testimony.

It has been established that the vast majority of victims of willful killings and intended bodily harm are men and of rapes are women. The majority of victims are young and middle-aged, minors make up a third of all rape victims. About half of the victims of willful killings and intended bodily harm were intoxicated at the time of the assault, and 93% of the rape victims drank alcohol with the rapist.

The article provides some data on quantitative and qualitative indicators of willful killings, intended bodily harms, other types of intended bodily harms, rapes according to (Office of the Prosecutor General of Ukraine) statistics for the period 2013-2019.

Key words: violent crime, crime victim, victim behavior, willful killing, bodily harm, rape.

Постановка проблеми. Особливо небезпечними та досить поширеними виявами насильницької злочинності проти особи є умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування. Тяжка насильницька злочинність характеризується сталими показниками питомої ваги у структурі злочинності України, починаючи з 1992 року, негативними тенденціями її структурних показників і зростанням рівня цих злочинів за останні сім років.

Комплекс детермінант цих небезпечних насильницьких злочинів включає в себе не лише ті, які пов'язані із особою злочинця, а й ті, які зумовлені поведінкою потерпілого. В генезі насильницьких злочинів проти особи особливе значення має віктимна поведінка потерпілого.

Потерпілий нерідко виступає одним із визначальних факторів вчинення злочину. Такий висновок ґрунтується, зокрема, на даних, що характеризують як особу потерпілого, так і його поведінку. Тому вивчення особливостей структури жертви цих злочинів, характеру та особливос-

тей її поведінки, зв'язку зі злочинцем дає відповідь на важливе в кримінології питання про причини та умови злочинності, а також є необхідною умовою розробки оптимальних заходів її запобігання.

Стан опрацювання. Проблеми кримінологічної характеристики та запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти особи вивчалися у працях багатьох відомих вчених-кримінологів: Г.А. Аванесова, Ю.М. Антоняна, В.В. Голіни, А.І. Долгової, І.М. Данышина, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвака, І.К. Туркевич, Л.В. Франка та інших. Проте питання щодо віктимологічних аспектів цього виду злочинності стали предметом вивчення кримінологів порівняно недавно. Це, зокрема, роботи Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.В. Василевича, О.М. Гуміна, О.М. Джузи, Л.В. Дорош, І.М. Зубача, К.Д. Кулик, Д.В. Рівмана, В.О. Тулякова, О.Ю. Юрченко та інших.

Метою статті є дослідження особливостей віктимологічної характеристики жертв насильницької злочинності

проти особи, а саме жертв умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень і зґвалтувань.

Викладення основного матеріалу. Умисні вбивства, умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, зґвалтування, сексуальне насильство – це ті насильницькі злочини проти особи, зумовлення яких часто має віктимний складник.

Рівень умисних вбивств і тілесних ушкоджень (легких та середньої тяжкості), починаючи з 2013 року, зріс у 2-2,5 рази порівняно з 2000-ми та навіть 90-ми роками. Так, за 2013 рік було обліковано 5861 умисне вбивство, за 2014 рік – 11 466, за 2015 рік – 8224, за 2016 рік – 5992, за 2017 рік – 5145, за 2018 рік – 5557, за 2019 рік – 5465 умисних вбивств [1].

Питома вага умисних тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості в структурі насильницької злочинності проти особи за період 2013-2019 років становить 78%. Переважну більшість тілесних ушкоджень складають легкі тілесні ушкодження (65%). Рівень умисних тяжких тілесних ушкоджень порівняно з періодом 1999-2006 років знизився приблизно удвічі. Так, з початку 2000-х років щороку реєструвалося понад 6 тисяч тяжких тілесних ушкоджень (в 1999 році – 7047, у 2000 році – 6852, у 2001 році – 6116 [2, с. 142], то з 2013 по 2019 роки щороку обліковано було близько 3 тисяч злочинів (у 2013 році – 3065 злочинів, у 2014 році – 3132, у 2015 році – 2511, у 2016 році – 2256, у 2017 році – 2096, у 2018 році – 2130, у 2019 році – 1940 [1]).

Віктимологічна характеристика особи жертви умисних вбивств і тілесних ушкоджень передбачає дослідження її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових і кримінально-правових якостей. Згідно даних офіційної статистики за 2013-2019 роки [1] серед потерпілих від умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень чоловіки складають переважну більшість – 77,7%, жінки – 22,3%. Таке співвідношення свідчить про більшу віктимність чоловіків, ніж жінок.

Відносна ймовірність стати жертвою залежить і від віку. Факти свідчать про віктимність дітей та осіб похилого віку. За моїми даними за період з 2013 по 2019 рік частка неповнолітніх серед всіх потерпілих від умисного вбивства становить 2,4% (серед яких 1,6% – малолітні діти), від умисного тяжкого тілесного ушкодження – 1,7% (серед яких 0,5% – це малолітні діти). Зазначу, що віктимність дітей і людей похилого віку визначається насамперед фізичною беспорядністю.

Для потерпілих від умисних вбивств і умисних тяжких тілесних ушкоджень характерним є низький освітній та культурний рівні. Незаперечним є той факт, що для малоосвічених осіб більш притаманні егоїстичні інстинкти, відсутня критична оцінка власної поведінки, звужений світогляд, примітивні потреби та інтереси, культ грубої фізичної сили, зневага морально-етичних норм, нестриманість емоцій, брутальність [3, с. 157].

Віктимологічне вивчення умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень ґрунтується також на з'ясуванні характеру відносин, що пов'язують злочинця і жертву. Дослідження показують, що 83,2% жертв були знайомі з вбивцями [4, с. 118]. Отже, більшість жертв знаходилися в близьких ставих відносинах зі злочинцем, а злочин був результатом довготривалого розвитку подій, в яких відповідну участь брав і потерпілий.

Вразливість жертви також знаходиться в прямій залежності від її здатності чинити опір злочинцю. Нездатність дати відсіч пояснюється як хворобою, фізичною слабкістю, беспорядністю, так і нерішучістю, боягузством, невмінням орієнтуватися в обстановці, а також перебуванням жертви в стані алкогольного сп'яніння. Так, значна частина потерпілих від умисних вбивств (41%) знаходилися в стані алкогольного сп'яніння, яке впливає на здатність до опору і розуміння ситуації. Важливим є те, що 58,5% жертв, які знаходилися в стані сп'яніння, вживали спиртні

напої разом із вбивцею. Поведінка потерпілого була провокаційною відносно потенційного злочинця [4, с. 119].

Важливою у віктимологічному плані є характеристика поведінки жертви та визначення її ролі у створенні криміногенної ситуації. Кримінологи давно побачили, що поведінка жертв умисних вбивств та умисних тілесних ушкоджень від цих злочинів часто розглядається як провокуюча та така, що впливає на зародження у злочинця умислу на вчинення насильства.

Особливо це стосується насильницьких злочинів, які вчиняються на сімейно-побутовому ґрунті. Російський кримінолог Д.В. Рівман виділяє три види такої поведінки: позитивну, негативну та нейтральну. Позитивна поведінка жертви має місце у 7% вбивств і 12,3% тяжких тілесних ушкоджень та полягає в захисті третіх осіб від нападу, у вимозі припинити правопорушення тощо [4, с. 127].

Так, громадянин Б., обвинувачений в умисному вбивстві з корисливих мотивів (пункт 6 частини 2 статті 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) та розбої за частиною 4 статті 187 КК України, у м. Прага (Чеська Республіка) на автозаправній станції вчинив у співучасті з двома особами розбійний напад на водія мікроавтобуса громадянина Г. Обвинувачений Б. вимагав у водія Г., щоб той зібрав гроші у пасажирів та віддав йому. Водій відмовився, після чого його почали бити інші співучасники. На захист водія Г. став батько Г., який знаходився у мікроавтобусі. Б. завдав батькові Г. два удари ножом в ділянку грудної клітини та черевної порожнини, внаслідок чого настала смерть чоловіка [5].

Негативна поведінка має місце у переважній більшості умисних вбивств (70%) та полягає в нападі на заподіювача шкоди, в образах, знущаннях, приниженнях, неналежній поведінці тощо [4, с. 128]. Типовими у судоно-слідчій практиці є ситуації умисних вбивств на сімейно-побутовому ґрунті.

Так, громадянин Ц. вбив свого дорослого сина, з яким проживав в одному помешканні і тривалий час перебував у напружених стосунках. Потерпілий О. ніде не працював, харчувався та пиячив за рахунок батька. У стані сп'яніння був озлоблений та агресивний, постійно ображав батька в грубій нецензурній формі, погрожував йому фізичною розправою. Потерпілий систематично застосовував до батька фізичне насильство, а саме стискав йому шию, поки той не втрачав свідомість і не починав задихатися. Робив він це, заходячи ззаду, щоб батько не міг чинити опору, натягаючи при цьому на шию одяг, щоб не видно було слідів насильства.

У день вбивства обвинувачений Ц. ходив до лісу для заготівлі деревини, брав із собою сокиру. Прийшовши додому, Ц. знову почув у свій бік нецензурну лайку та погрози від сина, який був у стані алкогольного сп'яніння. Коли син заснув, Ц. ударив його сокирою по голові, внаслідок чого настала смерть. Ц. викликав поліцію та швидку. На допиті пояснив, що не зміг далі терпіти тривалі та тяжкі для нього образи, тому вирішив помститися [6].

Нейтральна поведінка (23%) – така, яка ніяк не сприяла і не перешкоджала злочинцю [4, с. 128]. Здебільшого жертвами таких злочинів стають люди, які є обтяжливими для злочинця (діти, особи похилого віку, випадкові люди).

Так, громадянка Л. розпивала спиртні напої зі співмешканцем і його родичами, незабаром з'ясування стосунків переросло в бійку. У цей час дворічна донька Л. прокинулася і заплакала. Л. взяла на кухні ніж і, схопивши дитину, з криками, що їй «не потрібна ця дитина», потягнула її на подвір'я, де нанесла ножом удар у груди дитині. Від отриманої травми дитина померла на місці. На допиті Л. пояснила, що донька була перепаною в налагодженні особистого життя [7].

Інший приклад. Громадянин А. був засуджений за умисне вбивство з хуліганських мотивів. Перебуваючи у кафе в стані алкогольного сп'яніння, придбавши перед

цим на ринку кухонний ніж, А. вбив громадянина Ф., який прийшов у кафе пообідати. У розмові з А. не вступав, був з ним не знайомий. А. підійшов до Ф. та наніс йому два удари ножем, внаслідок чого настала смерть Ф. [8].

Як бачимо, кримінологічне значення має не будь-яка поведінка жертви злочину, а лише та, яка сприяє, провокує, зумовлює вчинення умисного вбивства та тілесного ушкодження.

Досить показовими у віктимологічному плані є насильницькі статеві злочини (стаття 152 «Зґвалтування», стаття 153 «Сексуальне насильство», стаття 154 «Примусування до вступу в статевий зв'язок»). Найбільш поширеним і найбільш небезпечним серед статевих злочинів є зґвалтування. Хоча рівень зґвалтувань порівняно з 90-ми роками дещо знизився, його питома вага у структурі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи становить 40%.

Так, якщо в 1993 році було зареєстровано 2078 випадків зґвалтувань, у 1997 році – 1510 випадків, у 1998 році – 1334, в 1999 році – 1288, у 2000 році – 1151 [9, с. 53], то у 2013-2019 роках їх було зафіксовано в середньому в 6 разів менше. Зокрема, у 2013 році було зареєстровано 508 злочинів, у 2014 році – 421, у 2015 році – 305, у 2016 році – 349, у 2017 році – 259, у 2018 році – 203, у 2019 році – 355 [1].

Тобто, в середньому щороку реєструвалося 345 випадків зґвалтувань. Зґвалтування – це один із високо латентних злочинів, тому його кількісно-якісні показники є значно вищими. Враховуючи відсутність офіційних статистичних даних з окупованих частин Донецької та Луганської областей та Автономної республіки Крим щодо латентності злочинності, ймовірно, що їх рівень ще вищий.

Специфіка зґвалтувань полягає у тому, що поведінка потерпілого здебільшого має вирішальне значення в механізмі вчинення цього злочину. Поведінка потерпілого здебільшого не є нейтральною. А.І. Долгова зазначає, що у кожному третьому випадку поведінка потерпілих мала соціально небажані форми і могла сприяти виникненню у майбутнього злочинця наміру вступити з ним у статевий зв'язок [10, с. 517].

Показовими для віктимологічної характеристики потерпілих є їх вікові дані. За даними українських вчених, станом на 2006 рік переважна більшість потерпілих – це особи молодого віку: від 18 до 25 років – 44%, від 25 до 35 років – 41%, від 35 до 45 років – 13% [3, с. 239]. За моїми даними, частка жінок – потерпілих від зґвалтування – становить 86,6%, неповнолітніх – 17,5%, малолітніх – 12,6%. Таким чином, третина жертв зґвалтувань – це неповнолітні. Ця обставина свідчить не лише про аморальну чи провокуючу поведінку цих осіб, а й про недостатній життєвий досвід, довірливість і намагання набути сексуального досвіду.

Дані про освіту жертв зґвалтувань свідчать про їх достатній освітній рівень. Особи з вищою та незакінченою вищою освітою становлять 8,8%, з середньою освітою – 39,8%, з неповною середньою – 38,9%, початковою освітою та без освіти – 12,5% [4, с. 156].

Одним із критеріїв характеристики особи потерпілих від зґвалтувань є відносини жертви та злочинця. Дослідження показують, що більшість жертв зґвалтувань були малознайомі зі злочинцями. Серед жертв зґвалтувань приблизно у 3-4 рази частіше, ніж у ситуаціях вчинення інших тяжких насильницьких злочинів, зустрічаються особи, незнайомі чи малознайомі злочинцю [10, с. 507].

За даними Д.В. Рівмана, серед жертв зґвалтувань зовсім незнайомі зі злочинцем були 42,5% жертв, знайомі – 52%, в тому числі випадкові знайомі – 37%. Не дивлячись на ніби високий відсоток знайомих, у багатьох випадках

жертви майже не знали своїх «знайомих», що свідчить про їх легковажність [4, с. 157]. Особи, знайомі зі злочинцем, у кожному другому випадку до моменту вчинення злочину знаходилися в одній компанії зі злочинцем [10, с. 507].

Незнайомих жінок частіше за все гвалтують у громадських місцях (на вулицях, у парках, лісопарках, під'їздах) у вечірній і нічний час. Саме такі злочини носять серійний характер, часто закінчуються вбивствами, грабежами і становлять найбільшу небезпеку [11, с. 181].

Поведінка жертви при зґвалтуванні пов'язана з такою обставиною, як здійснення опору злочинцеві. Практика показує, що 83,1% потерпілих були здатні чинити опір і лише 16,9% не могли протидіяти злочинцеві через фізичну слабкість, безпорадний стан, сон [4, с. 157].

Так, громадянин К., якому на момент вчинення злочинів (обвинувачувався у вчиненні злочинів за пунктами 6, 9 частини 2 статті 115, частиною 1 статті 152, частиною 4 статті 187 КК України) виповнилося 34 роки, зґвалтував 70-річну жінку, яка не могла чинити опір як через свій фізичний стан, так і через напад молодика знезацька, який проник до оселі серед ночі, коли вона спала (з метою пограбування). К. вчинив зґвалтування жінки, розбій і вбивство з корисливих мотивів з метою приховати злочини [12].

Особливе віктимологічне значення має аморальна чи неправомірна поведінка жертви злочину. Дослідники зазначають, що жертви зґвалтувань здебільшого не є правопорушниками, лише її четверта частина характеризується негативно. Жертви зґвалтування є легковажними, некритичними, необачливими, але не більше. Загалом 78,5% потерпілих характеризуються позитивно, не виключено, що це лише випадковий епізод у житті, збіг обставин.

Багато жертв зґвалтувань характеризуються не лише провокаційною поведінкою перед вчиненням над ними насильства, але й легко піддаються спокусі, готові вступити у випадковий зв'язок, повеселитися за чужий рахунок, однак 21,5% жертв все ж характеризуються негативно. До негативної характеристики потерпілих належить вживання наркотиків і спиртних напоїв. При цьому 92,8% потерпілих вживали спиртні напої разом із насильниками [4, с. 158]. Вивчення потерпілих із негативною поведінкою показує, що в її основі лежать недоліки виховання, морального формування особистості і вплив мікросередовища [4, с. 159]. Поведінка негативного характеру є типовою для потерпілих у віці до 25 років, особливо підлітків.

Висновки. Таким чином, переважна більшість потерпілих від умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень – це чоловіки. Потерпілі від зґвалтувань – жінки, їх частка становить майже 90%. Більшість потерпілих – це особи молодого та середнього віку (18-35 років). Частка неповнолітніх від зґвалтувань серед усіх жертв зґвалтувань досить висока – 30%.

Потерпілі від цих насильницьких злочинів часто характеризуються імпульсивністю, агресивністю, пропагують культ грубої сили, мають низький культурний та освітній рівні, примітивні потреби та інтереси, звужений світогляд, зневажають морально-етичні норми. 3/4 потерпілих були знайомі зі злочинцем, а 1/2 – із гвалтівниками.

Близько половини жертв умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень на момент вчинення посягання перебували в стані алкогольного сп'яніння, 93% жертв зґвалтування розпивали алкогольні напої разом із гвалтівником. Поведінка жертв умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень і зґвалтувань здебільшого була провокуючою, легковажною, некритичною. Отже, роль жертви злочину слід розглядати як криміногенний об'єкт, який у значній кількості випадків вчинення насильницьких злочинів проти особи забезпечує досягнення злочинного результату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2019 рр.). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo.
2. Кримінологія: загальна та особлива частини : Підр. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / За ред. проф. І.М. Даньшина. Х. : Право, 2003. 352 с.
3. Кримінологічна віктимологія : Навчальний посібник / Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. О.М. Джужі. К. : Атіка, 2006. 352 с.
4. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. СПб : Питер, 2002. 304 с.
5. Наглядове провадження по кримінальній справі № 9708. Архів прокуратури Закарпатської області за 2007 рік.
6. Наглядове провадження по кримінальній справі № 2320. Архів прокуратури Закарпатської області за 2007 рік.
7. Наглядове провадження по кримінальній справі № 6402. Архів прокуратури Закарпатської області за 2006 рік.
8. Наглядове провадження по кримінальній справі № 6201. Архів прокуратури Закарпатської області за 2007 рік.
9. Литвак О.М. Держава і злочинність : монографія. К. : Атіка, 2004. 303 с.
10. Кримінологія : Учебник для вузов / Под общ. ред. проф. А.И. Долговой. М. : Изд-во НОРМА, 2002. 848 с.
11. Антонян Ю.М., Ткаченко А.А., Шостакович К.В. Криминальная сексология / Под ред. Ю.М. Антоняна. М. : Спарк, 1999. 464 с.
12. Наглядове провадження по кримінальній справі № 7402. Архів прокуратури Закарпатської області за 2007 рік.